

UDC | УДК : 343.1

Анотація: У статті на основі аналізу наукової літератури розглядається поняття «спеціальних знань» у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування і визначаються суб'єкти їх застосування.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальне провадження, спеціальні знання, суб'єкти застосування.

SUBJECTS SPECIFIC EXPERTISE IN CRIMINAL PROCEEDINGS AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

FROLOV O.V.

Senior Lecturer,
Zaporizhzhya National Technical University

Abstract

The article based on an analysis of the scientific literature discusses the concept of "expertise" in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation and determined the subjects of their application.

Keywords: pre-trial investigation, criminal proceedings, expertise, application entities.

СУБ'ЄКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

О. В. ФРОЛОВ

старший викладач, кафедра приватної охоронної діяльності,
Інститут управління і права ЗНТУ

✉ зв'язок з автором: k_e_aa@rambler.ru

Пізнання події злочину є складним процесом об'єктивної дійсності, який додатково ускладнюється тим, що у сучасний час для підготовки, скоєння та приховування злочину використовуються передові наукові технології, сучасні технічні засоби та методи. Для успішного розслідування злочинів, реалії сьогодення вимагають від слідчого застосування широкого кола суспільних, природничих, математичних і технічних знань.

Питанню використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування присвячені праці таких провідних науковців: Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, А.В. Іщенко, В.С. Кузьмічова, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, В.Ю. Шепітька та інших.

Мета статті – визначення суб'єктів застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування.

В першу чергу для досягнення поставленої мети вважаємо за необхідне з'ясувати, що слід розуміти під «спеціальними знаннями» які використовуються у розслідуванні злочинів на стадії досудового розслідування.

Так, взагалі під знаннями розуміється системно упорядкований і перевірений суспільно-історичною практикою результат процесу пізнання дійсності у свідомості людини у вигляді уявлень, суджень, понять, теорій, а також сукупність відомостей з будь-якої галузі, набутих у процесі навчання, дослідження [1, с. 771].

СУБЪЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ НА СТАДИИ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

ФРОЛОВ О. В.

*старший преподаватель,
Институт управления и права ЗНТУ*

Аннотация: В статье на основании анализа научной литературы рассматривается понятие «специальных знаний» в уголовном производстве на стадии досудебного расследования и определяются субъекты их применения.

Ключевые слова: досудебное расследование, уголовное производство, специальные знания, субъекты применения.

Open Access

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Знання являють собою систему ідеально відтворених у мовній формі закономірних зв'язків об'єктивного світу, що поділяються на дві системи: загальнотеоретичні (загальні) та прикладні (спеціальні) знання. Будучи підсистемою цілісної системи знань, вони одночасно є системами для своїх підсистем (науки, техніки, мистецтва, ремесла), які, в свою чергу, є системами щодо інших підсистем [2, с. 8–9].

Проаналізувавши наукові праці, які присвячені використанню спеціальних знань у розслідуванні злочинів, ми бачимо відсутність єдиного підходу до визначення поняття «спеціальні знання». Крім того, автори використовують різні термінологічні відтінки: в одному випадку використовується термін «спеціальні пізнання», а в іншому «спеціальні знання». Розглянемо та проаналізуємо існуючі терміни та спробуємо їх узагальнити.

В першому випадку автори використовують термін «спеціальні пізнання».

Так, О.О. Ейсман зазначає, що спеціальні пізнання – це знання, які не відносяться до загальновідомих, а ті, якими володіє обмежене коло спеціалістів, але якими не володіє адресат доказування [3, с. 89–91].

В.М. Ревака також наполягає на використанні терміну «спеціальні пізнання», під якими він розуміє сукупність будь-яких пізнань на сучасному етапі їхнього розвитку в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, отриманих у результаті професійної підготовки і фахової освіти, за винятком професійних правових пізнань суб'єкта доказування (органу дізнання, слідчого, прокурора, суду), використовуваних з метою виявлення і розслідування злочинів у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом [4, с. 177].

В другому випадку (більшість науковців схиляється до такої точки зору) використовується термін «спеціальні знання».

В.Д. Арсен'єв визначає «спеціальні знання» як наявність у особи відомостей, отриманих в результаті професійного досвіду або спеціальної підготовки, наукової і практичної діяльності, вивчення певної галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла [5, с. 39–41].

Так, Г.М. Надгорний під спеціальними знаннями розуміє знання, що не відносяться до загальновідомих, які створюють основу професійної підготовки з наукових, інженерно-технічних і виробничих спеціальностей, а також незагальновідомі знання, що необхідні для заняття будь-якими іншими видами діяльності [6, с. 42].

І.М. Гуткін перераховує усі можливі, на його думку, галузі знань: хімії, біології, математики, фізики, природознавства,

енергетики, педагогіки, лінгвістики, медицини, психіатрії тощо [7, с. 147].

О.М. Зінін, Г.Г. Омелянюк та О.В. Пахомов розкриваючи термін «спеціальні знання» обмежують суб'єктів їх використання спеціалістом і експертом та визначають притаманність цим знанням наступних ознак: незагальновідомість та отримання й підкріплення їх в результаті професійного навчання або діяльності в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла [8, с. 60].

О.О. Бондаренко пропонує під спеціальними знаннями розуміти сукупність знань у будь-якій сфері людської діяльності – науки, техніки, мистецтва, ремесла і т.п. (крім правових знань дізнавача, слідчого, прокурора і судді), – набутих у результаті спеціальної підготовки або професійного досвіду, які використовуються для отримання доказової чи іншої інформації, необхідної для розкриття та розслідування злочинів [9, с. 183].

Б.В. Романюк пропонує визначити спеціальні знання, як сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального виду) якими володіють особи-спеціалісти в межах будь-якої професії у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла [10, с. 201].

Проаналізувавши наведенні визначення вважаємо необхідними вирішити питання пов'язане з випадками використання різних за змістом термінологічних відтінків: «спеціальні знання» та «спеціальні пізнання».

Погоджуючись з В.М. Маховим, який зазначає, що виходячи з того, що пізнання – це процес розумової діяльності з приводу формування спеціальних знань у певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, у кримінальному судочинстві підтримуємо думку що, слід використовувати термін «спеціальні знання», оскільки саме в цьому випадку характеризується кінцевий результат пізнавальної діяльності людини [11, с. 8].

Необхідно звернути увагу, що у науковій літературі виникають суперечки щодо можливість віднесення окремих правових знань до розряду спеціальних.

О.О. Бондаренко зазначає, що одна група вчених (О.В. Горбачов, О.О. Ейсман, П.П. Іщенко, Т.В. Каткова, Г.К. Кожевников, О.В. Кудрявцева, В.Г. Куту-

шев, Е.Б. Мельникова, О.В. Селіна, Р.Ю. Трубіцин, В.М. Хрустальов та ін.) вказують на неприпустимість віднесення юридичних (правових) знань до спеціальних, різновидом яких визнають криміналістичні знання. Прихильники ж іншої точки зору (В.Д. Арсеньєв, Б.М. Ісакович, Г.М. Надгорний, Б.В. Романюк, М.Я. Сегай та ін.) поняттям спеціальних знань охоплюють окремі правові знання, аргументуючи це тим, що складовою частиною перших є криміналістичні знання, тобто знання з галузі спеціальної юридичної науки, і інші спеціальні правові знання (наприклад, знання правил бухгалтерського обліку при проведенні судово-бухгалтерської експертизи і т.п.).

А.Ф. Волобуєв, В.М. Галкін, Г.І. Грамович, Є.І. Зуєв, О.А. Кравченко, В.М. Махов, М.В. Салтевський, С. Шишков і М.Г. Щербаковський винятки із спеціальних знань обмежують галузями процесуального та матеріального права (кримінального права, кримінального процесу і криміналістики), які застосовуються для вирішення питань, котрі виникають під час здійснення судочинства, та є професійними для слідчого, прокурора і суду.

Погоджуючись з О.О. Бондаренко, вважаємо, що до спеціальних знань в кримінальному судочинстві слід віднести сукупність знань у будь-якій сфері людської діяльності – науки, техніки, мистецтва, ремесла і т.п. (крім правових знань слідчого, прокурора і судді), – набутих у результаті спеціальної підготовки або професійного досвіду, які використовуються для отримання доказової чи іншої інформації, необхідної для розкриття та розслідування злочинів [9, с. 16–17].

Тепер необхідно визначити суб'єкти застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Так, у відповідності до ст. 69 КПК України експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

О.М. Толочко зазначає, що правовий статус, роль експерта у досудовому розслідуванні та судовому провадженні, окремі вимоги та гарантії його незалежності встановлені ст.ст. 69, 79, 80, 83, 84, 93, 95, 101, 118, 122, 124, 242-245, 266, 327, 332, 244, 352, 356, 517, 518 КПК України та Законом України «Про судову експертизу».

Так, згідно зі ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють судові експерти державних спеціалізованих установ, а також в окремих випадках - судові експерти, які не є працівниками зазначених установ.

До державних спеціалізованих установ належать науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Виключно судовими експертами державних спеціалізованих установ здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз.

Для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися, крім судових експертів, також інші фахівці з відповідних галузей знань.

Згідно з вимогами ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» експертизи та інші дослідження в експертних установах можуть провадитись також позаштатними працівниками цих установ [12, с. 222–223].

У відповідності до ст. 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок

О.М. Толочко зазначає, що спеціаліст залучається до кримінального провадження з метою сприян-

ня виявленню, закріпленню, вилученню та дослідженню доказів чи застосування технічних засобів, для покращення організації і підвищення ефективності кримінального провадження.

Спеціаліст може звертати увагу учасників кримінального провадження на обставини, пов'язані з виявленням, закріпленням та дослідженням доказів, давати пояснення з приводу спеціальних питань, які виникають під час проведення процесуальних дій шляхом надання усних консультацій або письмових роз'яснень, надавати технічну допомогу.

Для цих цілей можуть запрошуватись незаінтересовані у результатах справи особи різних професій, котрі мають вищу чи середню освіту і систематичну підготовку за конкретною спеціальністю, а також досвід роботи у певній сфері виробництва, науки, культури й ремесла.

Участь експерта або спеціаліста є обов'язковою у випадках:

- при проведенні огляду трупа обов'язкова участь судово-медичного експерта або лікаря (ч. 1 ст. 238 КПК);
- при проведенні огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, обов'язкова присутність судово-медичного експерта, який може вилучити зразки тканини і органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень (ч. 2, 3 ст. 239 КПК);
- проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за потреби – лікаря (ч. 1 ст. 226 КПК);
- при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за потреби – лікаря (ч. 1 ст. 227 КПК).

Крім того, якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а за потреба – лікаря (ч. 1 ст. 491 КПК) [12, с. 226–227].

Отже проаналізувавши перелік випадків обов'язкової участі спеціаліста у кримінальному провадженні які наводить автор коментаря до ст. 71 КПК України можна зробити висновок, що до суб'єктів застосування спеціальних знань, які відносяться до категорії спеціалістів належать наступні: лікар, судово-медичний експерт, законний представник, педагог, психолог.

Вважаємо що з переліченої категорії осіб до категорії спеціалістів можна віднести тільки наступних:

- лікар (участь якого в окремих випадках дозволяє замінити участь судово-медичного експерта [12, с. 609–612])
- педагог та психолог (з цього приводу, О.В. Капліна слушно зазначає що виходячи з того що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України чітко не регламентує права та обов'язки педагога та психолога і вважає що слід їх віднести до категорії спеціалістів. На думку автора психолог має бути фахівцем у галузі дитячої та юнацької психології. Завданням психолога та педагога є допомога слідчому встановити психологічний контакт із неповнолітнім, виробити правильну тактику проведення слідчої дії та сформулювати запитання з урахуванням психіки. Крім того автор визначаючи статус педагога, слушно зазначає що стосовно малолітніх осіб до категорії педагогів слід віднести і вихователів дитячих садків [12, с. 570].

Вважаємо, що судово-медичний експерт відноситься до категорії учасників кримінального провадження – експерт. Статус, права та обов'язки якого передбачені ст. 69 КПК України та Законом України «Про судову експертизу».

Крім того зазначаємо, що законного представника не можна віднести до категорії спеціалістів.

Законний представник є окремим учасником кримінального провадження який виступає гарантом забезпечення прав і законних інтересів наступних учасників кримінального судочинства:

- підозрюваного, обвинуваченого (якщо ці учасники кримінального провадження є неповнолітніми або визнані у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними) ст. 44 КПК України;

- виправданого, засудженого (у відповідності до ч. 3 ст. 43 КПК України виправданий, засуджений мають права обвинуваченого, передбачені ст. 42 КПК України. Хоча у переліку прав обвинуваченого прямо не зазначено участь у передбачених випадках законного представника, у відповідності до ч. 5 ст. 42 обвинувачений має інші процесуальні права передбачені КПК України. До яких на нашу думку і слід віднести участь законного представника);

- потерпілого (у відповідності до чинного законодавства існує дві категорії представників потерпілого: представник потерпілого та законний представник потерпілого. До першої категорії «представник потерпілого» у відповідності до ч. 1, 2 ст. 58 КПК України відносяться особи, які у кримінальному провадженні мають право бути захисником (представляють потерпілих – фізичних та юридичних осіб), а також керівник юридичної особи, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, та представник юридичної особи за довіреністю. До другої категорії «законний представник потерпілого» на підставі ст. 59 КПК України у випадку якщо потерпілий є неповнолітньою особою або особою що визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною – відносяться батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності: опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, представники органів опіки і піклування, представники установ чи організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний потерпілий);

- свідка (у відповідності до ст.ст. 226–227 КПК України при проведенні слідчих розшукових дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, яким може бути батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності: опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, представники органів опіки і піклування, представники установ чи організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній [12, с. 570]).

- Характеризуючи спеціаліста як суб'єкта застосування спеціальних знань у кримінальному

провадженні слід зазначити, що він не може бути суб'єктом доказування. У межах, передбачених законом, спеціаліст сприяє роботі з доказами, звертає увагу на окремі обставини і дає пояснення щодо спеціальних питань, а також може сам ставити запитання і робити заяви, пов'язані з виявленням, закріпленням, вилученням та дослідженням доказів [12, с. 226–227].

На нашу думку, крім зазначених, до суб'єктів застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні слід віднести і перекладача. Перекладач залучається до участі у кримінальному провадженні на підставі ст. 68 КПК України. Перекладачем може бути будь-яка об'єктивна й незаінтересована у результатах кримінального провадження особа, яка володіє мовою, якою ведеться судочинство, а також мовою, якою володіють та користуються будь-які учасники процесу.

Компетентність перекладача перевіряється шляхом вивчення наданих ним документів, що підтверджують його знання мови, переклад якої здійснюється, інших документів (диплома про закінчення відповідного навчального закладу, довідка з місця роботи на посаді перекладача тощо). Як перекладач до участі у кримінальному провадженні може залучатись також особа, яка володіє навичками сурдоперекладу [12, с. 218–219].

Таким чином, можна зробити висновок що перекладачем (сурдоперекладач) є особа яка володіє певною категорією знань, застосування яких передбачено чинним кримінально-процесуальним законодавством і які не відносяться до категорії правових знань дізнавача, слідчого, прокурора, судді. Виходячи з цього, вважаємо за можливе віднести перекладача до категорії учасників кримінального провадження – спеціаліст.

Отже, на підставі вищевикладеного можна дійти висновку, що до суб'єктів застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві, зокрема на стадії досудового розслідування відносяться наступні учасники кримінального провадження: експерт, спеціаліст, педагог, психолог, перекладач.

Не можна не погодитись з думкою О.О. Бондаренко, який слушно зазначає, що спеціальні знання слідчого, які не входять до його професійної

підготовки, можуть бути використані ним для висунення версій, виявлення, перевірки і оцінки певних обставин, що мають значення для справи, мотивування рішень у ній, наприклад, про призначення додаткової чи повторної експертизи, а також для правильного використання технічних засобів. Результати застосування спеціальних знань слідчого не можуть набувати самостійного доказового значення, оскільки їх використання обмежується лише визначенням напрямку проведення розслідування і тактики виконання слідчих дій [9, с. 183].

Аналогічної думки дотримується Б.В. Романюк, який доходить висновку, що слідчий, всупереч поширеній думці, має право при розслідуванні кримінальної справи застосовувати будь-які спеціальні знання (крім випадків, визначених законом), якщо він сам визнає їх достатніми для вирішення спеціальних питань. Деякі із них лише слідчий в змозі застосовувати у процесі загального пізнання обставин злочину. Це стосується, в першу чергу, знань у галузі методології наукового пізнання суспільних явищ, логіки тощо. У всіх інших випадках спеціальні знання використовуються через обізнаних осіб незалежно від професії [10, с. 201].

Таким чином, розглядаючи використання спеціальних знань у якості умови розслідування злочинів, ми підтримуємо думку про можливість в окремих випадках використання спеціальних знань безпосередньо особою, що проводить розслідування.

До спеціальних знань в кримінальному судочинстві слід віднести сукупність знань у будь-якій сфері людської діяльності – науки, техніки, мистецтва, ремесла і т.п. (крім правових знань слідчого, прокурора і судді), – набутих у результаті спеціальної підготовки або професійного досвіду, які використовуються для отримання доказової чи іншої інформації, необхідної для розкриття та розслідування злочинів.

Вважаємо що до суб'єктів застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні слід віднести експерта, спеціаліста, педагога, психолога, перекладача і в окремих випадках безпосередньо особою, що проводить розслідування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. : Т. 1 : А-К : 42 000 сл. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. – 2-е вид., випр. – К. : Аконт, 2001. – 926 с.
2. Сорокотягин И. Н. Специальные познания в расследовании преступлений / И. Н. Сорокотягин. – Ростов-на-Дону : Издательство Ростовского университета, 1984. – 119 с.
3. Эйсман А. А. Заключение эксперта (Структура и научное обоснование) / А. А. Эйсман. – М. : Юридическая литература, 1967. – 152 с.
4. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ревака Віктор Миколайович ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 206 с.
5. Арсеньев В. Д. Специальные знания и научно-технические средства в уголовном процессе (понятие и основные формы использования) / В. Д. Арсеньев // Криминалистические и процессуальные проблемы расследования : межвузовский тематический сборник. – Барнаул : Издательство АГУ, 1983. – С. 38-46.
6. Надгорный Г. М. Гносеологические аспекты понятия «специальные знания» / Г. М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза : Республ. межведомственный научно-методический сборник. – К. : Вища школа. Издательство при Киевском университете, 1980. – Вып. 21. – С. 37-42.
7. Гуткин И. М. Источники доказательств : учебник. / И. М. Гуткин. – М. : Юридическая литература, 1975. – 256 с.
8. Зинин А. М. Введение в судебную экспертизу / А. М. Зинин, Г. Г. Омелянюк, А. В. Пахомов. – М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : МОДЭК, 2002. – 240 с.
9. Бондаренко О. О. Процессуальный статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 – Кримінальний процес та криміналістика. Судова експертиза / О. О. Бондаренко. – Х. : Б. в., 2004. – 260 с.
10. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 – Кримінальний процес та криміналістика. Судова експертиза / Б. В. Романюк. – К. : Рад. шк., 2002. – 222 с.
11. Махов В. Н. Теория и практика использования знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : автореф. дисс. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика. Судебная экспертиза» / В. Н. Махов. – М., 1993. – 54 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. : Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль [та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова – Х. : Право, 2012. – 768 с.